

Ekonomista i socjolog Ferdynand Zweig – życiorys i wybrane dzieła

Katarzyna Sołkowicz

Instytut Pracy i Spraw Socjalnych

<https://orcid.org/0000-0002-9189-9044>

kasiams@op.pl

Economist and sociologist Ferdinand Zweig – memoir and selected works

The aim of the study was to present the profile of the Polish economist and sociologist of labour relations Ferdinand Zweig, who was born in Cracow on June 23, 1896. The most important impact on the scientific interests of Ferdinand Zweig was influenced by professor of economics Adam Krzyżanowski, founder of the Cracow School of Economics. He received his doctorate in rights on November 19, 1918. Since 1928 Zweig began to teach economics at the Jagiellonian University. In January 1929 he was appointed associate professor of political economy and in 1935 professor at the Faculty of Law in the field of economic sciences. In the late 1940s Ferdinand Zweig was a lecturer in economics at the Polish University College in London. From 1953 to 1956 he was a professor of sociology and labour relations at the Hebrew University of Jerusalem and from 1964 to 1966 at Tel Aviv University. Ferdinand Zweig died in London on June 9, 1988. It is worth noting that his theoretical and liberal views differed from the practical side, i.e. the real solutions. Ferdinand Zweig's second field of interest was sociology of work. His research and conclusions complement previous economic research.

Keywords: Ferdinand Zweig; neoliberalism; classical school; sociology of labour

Wstęp

Celem niniejszego opracowania jest zaprezentowanie sylwetki Ferdynanda Zweiga, polskiego ekonomisty i socjologa stosunków pracy, który urodził się w Krakowie 23 czerwca 1896 r. w rodzinie żydowskiej. Ukończył krakowskie Gimnazjum św. Jacka. W latach 1914-1918 studiował prawo na uniwersytecie w Krakowie oraz w Wiedniu. Największy wpływ na zainteresowania naukowe Zweiga wywarł Adam Krzyżanowski, profesor ekonomii, twórca Krakowskiej Szkoły Ekonomii. Tytuł doktora praw uzyskał 19 listopada 1918 r. W latach 1920-1921 pracował jako referent w Głównym Urzędzie Statystycznym.

W 1921 r. powstało Towarzystwo Ekonomiczne w Krakowie. Było to forum działalności odczytowej, badawczej i wydawniczej ekonomicznej szkoły krakowskiej. Założycielem Towarzystwa był Adam Krzyżanowski. Do jego czołówki intelektualnej należał, oprócz Adama Heydla, Ferdynand Zweig, który napisał wiele istotnych artykułów na temat ówczesnych polskich problemów gospodarczych. Najważniejsze prace, jakie napisał w okresie międzywojennym, to *Cztery systemy ekonomii* (Kraków 1932), *Ekonomia a technika* (Kraków 1935) i *Zmierzch czy odrodzenie liberalizmu* (Lwów–Warszawa 1938). Zweig współpracował z „Czasem”, „Czasopismem Prawniczym i Ekonomicznym”, „Przeglądem Współczesnym” i „Ekonomistą”. W 1927 r. objął funkcję redaktora gospodarczego w „Ilustrowanym Kurjerze Codziennym”, napisał ponad 850 artykułów dla tego dziennika i współpracował z nim do wybuchu II wojny światowej. Od 1928 r. Zweig zaczął wykładać ekonomię na Uniwersytecie Jagiellońskim. W styczniu 1929 r. został mianowany docentem ekonomii politycznej, a w 1935 r. profesorem na Wydziale Prawa z zakresu nauk ekonomicznych. Był wykładowcą historii doktryn ekonomicznych w latach 1929-1939, równocześnie prowadził też trzy inne cykle wykładów: *Monopole w życiu gospodarczym*, *Ekonomia a technika* oraz *Historia liberalizmu* (Lityńska, 1983, s. 38-42).

1. Okres londyński (1939-1988)

Po wybuchu II wojny światowej Zweig wyjechał do Londynu. Podczas jej trwania był doradcą ekonomicznym gen. Władysława Sikorskiego i brał udział w pracach Komitetu Rzecznawców Ekonomicznych przy Ministerstwie Spraw Kongresowych. W czasie wojny wydał kolejne książki: *The Planning of Free Societies* (Londyn 1942) i *Poland Between Two Wars*. Należał również do komitetu redakcyjnego „Ekonomisty Polskiego”, który publikował prace Stowarzyszenia Ekonomistów Polskich w Zjednoczonym Królestwie. Po zakończeniu wojny pozostał w Wielkiej Brytanii, mimo że dostał propozycję powrotu do Krakowa, i to bezpośrednio od rektora Uniwersytetu Jagiellońskiego. Był wykładowcą na polskim

Wydziale Prawa Uniwersytetu w Oksfordzie do połowy 1946 r., potem wydział rozwiązano. Następnie poświęcił się studiom socjologicznym ukierunkowanym na socjologię pracy. Przeprowadził, na zlecenie różnych instytutów, wiele badań dotyczących stosunków pracy, stosując własną metodę badawczą, która polegała na odpowiedniej technice prowadzenia rozmów z robotnikami. Wydał w tym czasie swoje pierwsze prace socjologiczne: *Labour, Life and Poverty* (Londyn 1948), *Men in the Pits* (Londyn 1948) oraz kolejną ekonomiczną: *Economic Ideas: A Study of Historical Perspectives* (Nowy Jork 1950).

Pod koniec lat czterdziestych Ferdynand Zweig był wykładowcą ekonomii w polskim college'u uniwersyteckim w Londynie. Poświęcał się też badaniom socjologicznym nad stosunkami pracy: *Productivity and Trade Unions* (Oxford 1952), *Women's Life and Labour* (Londyn 1952) i *The British Worker* (Harmondsworth-Middlesex 1952). Odbił dwuletnie stypendium badawcze na uniwersytecie w Manchesterze. Później poświęcił kilka miesięcy na badanie pozycji polskiego robotnika (pracownika) w Anglii. W latach 1953-1956 był profesorem socjologii i stosunków pracy na Uniwersytecie Hebrajskim w Jerozolimie, a w latach 1964-1966 na uniwersytecie w Tel Awiwie. Efektem tego były prace: *The Israeli Worker* (Nowy Jork 1959), *Israel: the Sword and the Harp* (Londyn 1969). Pomiędzy obydwojma pobytami w Izraelu Ferdynand Zweig badał warunki życia robotników brytyjskich pod patronatem Narodowego Instytutu Badań Ekonomicznych i Społecznych. W rezultacie napisał: *The Worker in an Affluent Society* (Londyn 1961) oraz *The Student in the Age of Anxiety* (Londyn 1963). Te dwie książki przyniosły mu rozgłos, co zaowocowało zaproszeniem do Monachium na konferencję UNESCO poświęconą społecznym aspektom oddziaływania pracy zawodowej na młodzież. Kolejna praca *The Quest for Fellowship* (Londyn 1965) to podsumowanie badań na polu socjologii pracy, natomiast *The New Acquisitive Society* (Chichester-Londyn 1976) stanowi krytyczną ocenę zachodniego społeczeństwa. Ferdynand Zweig zmarł w Londynie 9 czerwca 1988 r. (Czerwiński, 1996, s. 11-14).

2. Poglądy

Ferdynand Zweig głosił polską odmianę neoliberalizmu jako przedstawiciel młodszej generacji ekonomistów krakowskich. Jego poglądy teoretyczne kształtowały się pod wpływem ekonomii angielskiej, głównie szkoły neoklasycznej. Neoliberalizm był kierunkiem w ówczesnej ekonomii przyjmującym za podstawę funkcjonowania gospodarki wolną grę sił rynkowych, lecz dopuszczającym ingerencję państwa w określonym zakresie. W odróżnieniu od innego przedstawiciela myśli neoliberalnej w Polsce – Henryka Tennenbauma (profesora Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie, reprezentującego ideologię wielkiego kapitału) – Zweig reprezentował ideologię i interesy ekonomiczne średnich właścicieli

kapitałów. Należał do ekonomistów starających się przywrócić ekonomii rangę nauki społecznej, ponieważ według niego ekonomia, względnie socjologia gospodarcza, jest nauką socjalną. Dopuszczał ingerencję państwa w życie gospodarcze, ale na korzyść średnich i drobnych właścicieli. Stąd też, odmiennie niż Tennenbaum, oceniał rolę monopoli w gospodarce. Działalność monopoli ukierunkowana była, zdaniem Zweiga, na eksploatację, a nie na rozwój i postęp.

Zweig domagał się likwidacji prawa promonopolistycznego, prohibicjonizmu, systemu kontyngentów i zakazów przywozu, przywilejów, koncesji premii oraz etatyzmu. Krytykował również nadmierny interwencjonizm i zacofanie gospodarcze. Decydujące znaczenie w programie neoliberalnym Zweiga miał powrót do wolnej wymiany międzynarodowej i prawa liberalnego. Kryzys traktował jako cenę postępu technicznego, ponieważ nowe metody produkcji naruszają równowagę rynkową, a kryzys jest następstwem procesów przystosowawczych. Wskazywał na istnienie powiązań między ekonomią a techniką oraz miejscem postępu technicznego w procesie dynamizacji życia gospodarczego (Lityńska, 1998, s. 49-51, 67).

Program Zweiga był próbą adaptacji liberalizmu współczesnego do nowej rzeczywistości, uwarunkowanej zmianami technicznymi, nową strukturą polityczną, społeczną i gospodarczą. Nazywał neoliberalizm nowym systemem wolności, który miał przyjść po załamaniu systemu przymusu rozwiniętego na bazie socjalizmu i nacjonalizmu. Charakterystyczne dla myśli politycznej szkoły krakowskiej były próby nasycenia liberalizmu klasycznego elementami refleksji właściwej keynesizmowi (Zweig), myśli narodowej (Heydel) oraz filozofii chrześcijańskiej (Krzyżanowski). Przedstawiciele szkoły zdecydowanie odrzucali tzw. liberalizm integralny, utożsamiany wg nich z doktryną skrajnie indywidualistyczną oraz modelem państwa pełniącego jedynie funkcję „stróża nocnego” (klasyczna ekonomia polityczna), ponieważ w sytuacji zagrożenia bolszewizmem i faszyzmem mógł te zagrożenia potęgować. Byli za to zwolennikami liberalizmu ekonomicznego. Zweig uważał, że wolność jest najtańszą, najskuteczniejszą i najlepszą sztuką rządzenia i gospodarowania (Bochenek, 2004, s. 64).

Neoliberalizm Zweiga był próbą urealnienia modelu liberalnego, dostosowania go do polskich warunków. W odróżnieniu od Krzyżanowskiego i Heydla, Zweig nie ujmował liberalizmu doktrynalnie. Zdawał sobie sprawę, że wyprowadzenie Polski ze stanu zacofania gospodarczego wymagało pomocy państwa, nie dopuszczał jednak wszechstronnej ingerencji w stosunki gospodarcze. Przyznawał państwu rolę koordynatora decyzji ekonomicznych poszczególnych podmiotów gospodarczych. Zweig, podobnie jak inni ekonomiści Szkoły Krakowskiej, był przeciwnikiem prowadzenia robót publicznych przez państwo. Po wielkim kryzysie gospodarczym jego wypowiedzi na temat ekonomicznej roli państwa były w dalszym ciągu wyrazem postawy liberalnej. Neoliberalizm zwracał szczególną uwagę na teorię pieniądza. W latach trzydziestych wyznawcą teorii silnego pieniądza stał się Adam Krzyżanowski.

Neoliberalizm zakładał, że człowiek oprócz wolności pragnie i dąży do bogacenia się. Profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego, Ferdynand Zweig liberalizm zdefiniował jako ustrój, w którym cele gospodarcze, a mianowicie cel nieograniczonego bogacenia się, wybijają się na plan pierwszy. Podstawą gospodarowania musi być wolna konkurencja, a państwo ma zapewnić tylko prawne ramy tego mechanizmu i opiekę społeczną kierować do jednostek, a nie grup społecznych (co mogłoby zniechęcać do wysiłku i nadmiernie obciążyć podatkami obywateli). I wolność, i własność służą celom utilitaryzmu materialnego, tj. bogaceniu się jednostek w skali największej. Zweig dalej wskazywał, że celem bogacenia się jest maksymalizacja dochodu. Nie chodzi w nim o dostarczanie poszukiwanych przez ludzi towarów, lecz o maksimum zysku właściciela (Czerwiński, 1996, s. 15-19).

W przedmowie książki *Zmierzch czy odrodzenie liberalizmu* Zweig pisze, że nie broni w niej zasad liberalizmu reakcyjnego w ujęciu Bastiata, ale liberalizmu radykalnego i społecznego, którego początki są widoczne u Adama Smitha. Ożywionego tak wielką sympatią dla ludu pracującego, a którego najlepszym wyrazicielem w połowie XIX w. był John Stuart Mill, liberał socjalny rozwijający szeroki program reformy społecznej. Nie jest to liberalizm pasywny, liberalizm założonych rąk, liberalizm fałszywego harmonizmu i solidaryzmu, ale liberalizm aktywny, domagający się interwencjonizmu państwa na szerokiej płaszczyźnie, interwencjonizmu właściwie zorientowanego: liberalizmu głoszącego hasło równych szans dla obywatela, zasadę równych punktów wyjścia. Jest to liberalizm, domagający się nie tylko wolnej gry sił, ale utworzenia warunków dla tej „wolnej gry” w strukturze społeczno-gospodarczej – przez dążenie do bardziej wyrównanego ustroju własności zarówno w rolnictwie, jak i w przemyśle, przez ochronę pracy, przez oświatę i kulturę ludu (Zweig, 1938, s. 3-5).

Twórczość Ferdynanda Zweiga nie pozwala przypisać mu jednego kierunku ekonomicznego, miał własną wizję neoliberalizmu, był przywiązany do szkoły klasycznej, ale też zaczerpnął względność praw ekonomicznych ze szkoły historycznej. Dodatkowo jego poglądy teoretyczne – liberalne – różniły się od strony praktycznej, czyli rozwiązań realnych. Zweig zdawał sobie sprawę jakie są realia gospodarcze, dlatego jego propozycje rozwiązywania problemów często były odległe od klasycznego liberalizmu (walkę z kartelami uważał za bezskuteczną, zalecał odejście od polityki deflacji w czasie kryzysu, aprobował plany Eugeniusza Kwiatkowskiego, czyli planowanie gospodarcze). Niejasności te wynikają z przemian gospodarczych zachodzących wówczas w świecie, w związku z czym mechanizm wolnego rynku nie działał sprawnie (protekcjonizm, bariery celne), a to spowodowało niemożność stosowania liberalnych rozwiązań. Zweig stwierdził, że nie zawsze to, co chcemy jest wykonalne oraz że sztuka gospodarowania była kiedyś i jest dziś sztuką wyboru wartości najważniejszych dla kraju. Zweig był zawsze zwolennikiem liberalizmu, ale w praktyce godził się na konieczne kompromisy w ramach innych systemów ekonomicznych.

Drugą dziedziną zainteresowań Zweiga była socjologia pracy. Jego badania i wnioski jakie z nich wyciągał to dopełnienie wcześniejszych badań ekonomicznych. W tym zakresie najważniejszą jego pracą była *The New Acquisitive Society* (Nowe zachłanne społeczeństwo), w której opisał, że rozwój ekonomiczny i postęp techniczny prowadzą do powstania konsumpcyjnego społeczeństwa masowego. To kolejny obiektywny proces, w którym nie można zastosować idei liberalnych. Nad ideałami można prowadzić rozważania teoretyczne, ale w przypadku poszukiwania rozwiązań konkretnych problemów gospodarczych i społecznych, trzeba iść na ustępstwa i kompromis. Życie społeczno-gospodarcze jest zbyt skomplikowane, żeby można je było ująć w jednoznaczne i proste formuły i prawa. Twórczość Zweiga to udowadnia (Czerwiński, 1996, s. 103-105).

3. Publikacje:

- *Cele i metody statystyki handlu zagranicznego* (1921)
- *Problem wartości* (1921)
- Artykuł *Kryzys w socjalizmie współczesnym* opublikowany w „Przeglądzie Współczesnym” (1923)
- *Złoty polski* (1923)
- *Przerzucenie podatków* (1923)
- *System ekonomii i skarbowości Juliana Dunajewskiego* (1925)
- *Bilans handlowy w okresie stabilizacji* (1925)
- *Polityka kredytowa banku polskiego* (1925)
- *Kartelizacja przemysłu polskiego* (1929)
- *Finansowanie konsumpcji* (1930)
- *Cztery systemy ekonomii: uniwersalizm, nacjonalizm, liberalizm, socjalizm* (1932)
- *O programach walki z kryzysem* (1933)
- *Ekonomia a technika* (1935)
- *Adam Krzyżanowski* (1937)
- *Liberalizm polskiej myśli ekonomicznej* (1937)
- *Zmierzch czy odrodzenie liberalizmu* (1938)
- *The Planning of Free Societies* (1942)
- *Historia doktryn ekonomicznych* (Londyn 1943)
- *Poland between two Wars: a critical study of social and economic changes* (1944)
- *Labour, Life and Poverty* (1948)
- *Productivity and Trade Unions* (1952)
- *The British Worker* (1952)
- *The Worker in an Affluent Society* (1961)
- *The New Acquisitive Society* (1976)
- *Pomiędzy dwiema wojnami* (1985).

Złoty polski (1923)

Poszukiwanie stałej wartości pozwalającej na stabilizowanie zmiennego życia gospodarczego i powojenną odbudowę przy obrocie papierowymi markami w Polsce. Bez stabilnego pieniądza nie można budować państwa i rozwijać sił gospodarczych kraju. Na stałej wartości pieniądza są oparte inne pojęcia gospodarcze, m.in. oprocentowanie kredytu, zysk handlowy, oprocentowanie oszczędności. Wszystkie przedwojenne pojęcia gospodarcze, którymi operuje ustawodawstwo gospodarcze i skarbowe, okazują się już nieaktualne. Walka z drożyzną i lichwą staje się bezcelowa, gdy nie ma stałego miernika wartości. [...]

Pieniądz spełnia dwie funkcje: jest miernikiem oraz środkiem obiegowym. Marka polska w tym czasie przestała spełniać funkcję miernika wartości. Stworzenie stałego miernika pieniężnego jest sednem rozważanego projektu wprowadzenia złotego. Marka pozostaje tylko środkiem obiegowym, ponieważ państwo polskie było zbyt słabe, by zapewnić jej określoną i stałą wartość, i nie mogło kontrolować procesu cen kształtowanego przez markę. Planuje się oddzielić funkcję mierniczą od obiegowej: funkcję obiegową spełniać będzie złoty, a jednostką rozrachunkową będzie marka polska. [...]

Złoty jest częściowo zbędny, wszystkie dodatnie skutki złotego dają się osiągnąć bez niego, wprowadzenie mnożnika podatkowego jest zupełnie niezależne od wprowadzenia powszechnego i ogólnego miernika. Złoty jest w czasie inflacji wygodnym rozwiązaniem, stanowi pewien rodzaj przystosowania się do gospodarki inflacyjnej, usprawiedliwia anarchię walutową. Powoduje wyżkę cen i płac, oraz wypiera walutę markową z obiegu. Te abstrakcyjne metody rozrachunków nie dadzą rady wyprowadzić kraju z ciężkiej sytuacji gospodarczej, w jakiej się znalazł z powodu dewaluacji pieniądza (chaos gospodarczy). W praktyce życia gospodarczego wagę i moc posiadają siły realne – praca i kapitał. Aby rozpocząć rzeczywistą sanację skarbu, należy zebrać wielki fundusz sanacyjny z pożyczki zagranicznej, oraz akcji podatkowej i oszczędnościowej, czyli napełnić puste kasy skarbowe, wtedy państwo mogłoby osiągnąć stabilizację waluty. (Zweig, 1923, s. 1-41)

Artykuł *Kryzys w socjalizmie współczesnym* opublikowany w „Przeglądzie Współczesnym” (1923)

Rząd bolszewicki obejmując władzę, próbował realizować „program maksymalny” socjalizmu, który głosi konieczność stworzenia nowych, racjonalistycznych form kolektywnej gospodarki, opartej na publicznym władaniu warsztatami gospodarczymi i na zniesieniu wszystkich innych dochodów poza dochodem płynącym z pracy. Wkrótce jednak przekonał się, że istnieją ogniwa, tkwiące w mechanizmie gospodarczym tak silnie, iż ich usunięcie jest niewykonalne.

Budowa ustroju gospodarczego według „planu” na nowych zasadach, jest równoznaczną ze zburzeniem starej budowy i wzniesieniem nowej. Mechanizm gospodarczy to układ tysięcy elementów pozostających we wzajemnym związku. Reformować można każdy pojedynczy element lub kilka nielicznych elementów z osobna. Jeśli jednak wszystkie elementy zamierzamy równocześnie przeobrazić, wynika stąd chaos,

którego rezultatów przewidzieć nie możemy. Przy gwałtownym przewrocie niszczy się stary aparat, a ponieważ nie zdoła się go w krótkim czasie wytworzyć, doprowadza się kraj do ruiny i nędzy. [...]

Eksperyment bolszewicki jest jednym z najstraszniejszych, najbardziej gigantycznych i najbardziej kosztownych eksperymentów ludzkości. Po kilkuletnim zmaganiu się z kapitalizmem rząd sowiecki ustąpił i nawrócił, początkowo niewyraźnie, później coraz silniej, do form kapitalistycznych. Przekonał się, że przymus i armia starczą jedynie wtedy, gdy chodzi o przeobrażenie instytucji. By realizować socjalizm, trzeba zmienić także i psychikę ludzką, i to w pierwszym rządzie psychikę ludzką; trzeba zmienić motywację psychiczną, osłabić żądzę zysku, wzmocnić natomiast zamiłowanie pracy i poczucie obowiązku. Ustrój socjalistyczny zorganizowany byłby na zasadzie celowości społecznej, a nie na zasadzie maksimum zysku. Decydującym i najsilniejszym czynnikiem w kształtowaniu się stosunku człowieka do człowieka w funkcjonowaniu ustroju społeczno-gospodarczego jest dusza ludzka, tj. stopień kulturalny i etyczny człowieka, jego poglądy, upodobania, potrzeby i motywy czynów. [...]

Institucje kolektywne dają wielką łatwość ciągnięcia wielkich i bezprawnych zysków. Egoizmowi i motywom kapitalistycznym, rządzącym szerokimi warstwami, odpowiadają jedynie indywidualne formy gospodarowania; altruizmowi i poczuciu obowiązków jedynie formy kolektywne. Kombinowanie form indywidualnych z altruizmem i ofiarnością jest nonsensem i marnotrawstwem energii socjalnej. Wiele bowiem sił byłoby w tym przypadku nie wyzyskanych. Równym nonsensem jest jednakże łączenie form kolektywnych z egoizmem. Władza, wykonywana w imieniu zbiorowości, użytą będzie wtedy nie dla celów zbiorowości, lecz celów indywidualnych. [...]

Socjalizm współczesny kładł wyłączny nacisk na przeobrażenie instytucji socjalno-politycznych, pomijając zupełnie siły drżące w duszy ludzkiej. I to właśnie było źródłem jego porażki. Zupełna swoboda ruchów wewnątrz kraju partii ortodoksyjno-komunistycznej i zupełna bezsilność tej partii i jej rządu wobec sił działających wewnątrz duszy ludzkiej, nie oznaczała nic innego, jak rozkład i upadek programu maksymalnego. [...]

Program minimalny całkowicie odpadł i zachodzi konieczność zastąpienia go nowym. Program maksymalny natomiast oddala się w odległe krainy przyszłości i na tle współczesnej psychiki mas przedstawia się jako nieosiągalny. Socjalizm współczesny musi dojść do przekonania, że źródłem wyzysku są nie tylko instytucje, ale także i psychika ludzka, że na nic nie zda się przeobrażenie instytucji, jeśli nie idzie z nim w parze odpowiednie przeobrażenie psychiki ludzkiej. Socjalizm współczesny musi się bardziej uwewnętrznić, musi odbyć powrotną drogę od tzw. nauki do utopii. Musi główną uwagę kłaść na „wychowanie do socjalizmu” szerokich mas, musi starać się przeobrazić psychikę ludzką, musi propagować i nauczać, musi wchłonąć w siebie elementy ideowo-religijne, by wprowadzanie programów socjalizmu w życie mogło zakończyć się sukcesem. (Zweig, 1923, s. 132-136)

Kartelizacja przemysłu polskiego (1929)

Kartel jest kapitalistycznym związkiem samodzielnych przedsiębiorców lub kupców tej samej gałęzi przemysłu lub handlu, opartym na umowie, mającym na

celu regulowanie produkcji lub zbytu dla poprawy rentowności danej gałęzi. Zweig wyróżniał dwa rodzaje karteli:

- kartele-konwencje,
- kartele-monopole.

Kartele-konwencje nie dążyły do monopolistycznego opanowania rynku, więc ich działalność nie obejmowała ani ograniczeń produkcji lub zbytu, ani ustalania cen. Działalność takiego kartelu polegała na regulowaniu wytwórczości i zbytu, racjonalizacji, specjalizacji oraz typizacji, czyli stosowaniu środków nieprowadzących do monopolistycznego opanowania rynku.

Kartele-monopole rozwijały swoją działalność, wykorzystując ograniczenia produkcji (kontyngenty kwotowe i procentowe), ograniczenia zbytu (rejonowanie zbytu) lub ustalanie cen. Kartele mogły występować w syndykatach, jako samodzielne osoby prawne, dyktujące ceny na rynku. Kartel nie musiał być monopolistą bezwzględny, mógł jako monopolista względny regulować rynek, wytwarzając znaczącą część dóbr na danym rynku.

Ówczesny polski przemysł przechodził fazę ożywionej kartelizacji. Objęło to nie tylko przemysł surowcowy, ale również przemysł przetwórczy. Trudno było oszacować konkretną liczbę karteli, gdyż wiele z nich działało potajemnie. Większymi kartelami działającymi w Polsce były: kartel węglowy, kartel hutniczy, syndykat naftowy, syndykat gwoździ i drutu, syndykat łańcuchów, kartel cynkowy, kartel cementowy, kartel cukrowy, kartel przędzalni bawełnianych itd. W przemyśle polskim w odróżnieniu od innych krajów kartelizacja przebiegała przy udziale państwa.

Zwalczanie kartelizacji środkami ustawodawczymi było niewskazane, ponieważ było to bezcelowe (zbyt wiele możliwych form prawnych kartelu) i w wielu przypadkach kartele stanowiły konieczną formę gospodarki. Kartele eksportowe producentów nie mogły budzić zastrzeżeń i nie miały powinności podlegać ani kontroli ze strony państwa, ani żadnemu skrupowaniu. Kontrola i ingerencja państwa w zakresie karteli – monopolów wewnętrznych była konieczna, ponieważ kartele mogły zwyczajami cen lub ograniczeniem surowcowym obciążać rolników, przemysłowców i konsumentów. Następstwem kartelu – monopolu mieszanego był dumping (różnicowanie cen pomiędzy rynkiem wewnętrznym a zagranicznym). Dumping zwalniał często zagranicę od poszanowania kosztów stałych.

Kartelizacja jest ruchem zjawiającym się w starych społeczeństwach kapitalistycznych. Stosunki kartelowe powinny być uregulowane ustawodawczo i państwo powinno swoją polityką celną utrzymywać ukrytą konkurencję. Państwo udzielając ochrony celnej przemysłom, powinno utrzymywać tę ochronę na granicy konkurencyjności w ten sposób, aby ochrona odpowiadała tylko różnicy rzeczywistych kosztów produkcji w kraju i za granicą. Celem przeciwdziałania skutkom kartelizacji szkodliwym gospodarczo należało zorganizować handel,

spółdzielczość spożywcą i te branże przemysłu, w których kartelizacja jest bardzo trudna (Zweig, 1929, s. 1-12).

Cztery systemy ekonomii: uniwersalizm, nacjonalizm, liberalizm, socjalizm (1932)

Teoria ekonomiczna ma za zadanie badanie związków i zależności zjawisk społeczno-gospodarczych. Związki te teoria badać może przy przyjęciu różnych założeń dotyczących:

- mentalności gospodarczej (motywacji działalności gospodarczej),
- ustrojowych form gospodarowania (w ramach których jest prowadzona działalność gospodarcza) (Zweig, 1932, s. 110-111).

Ferdynand Zweig dokonał swojej własnej klasyfikacji doktryn ekonomicznych:

- uniwersalizm,
- nacjonalizm, czyli ekonomia narodowa,
- liberalizm,
- socjalizm.

W ekonomii uniwersalistycznej naczelnymi wartościami są wartości etyczno-teologiczne. W ekonomii nacjonalistycznej – wartości narodowe. W ekonomii liberalnej – wolność i bogactwo. W ekonomii socjalistycznej – idea wyrównania socjalnego klas (Zweig, 1932, s. 43-45).

Przez uniwersalizm rozumiemy etyczno-religijną koncepcję społeczeństwa, według której społeczeństwo przedstawia pewną duchową całość, analogiczną do organizmu, opartą na solidaryzmie wszystkich części i dążącą do duchowego doskonalenia się. Społeczeństwo służy całości, każda jednostka spełnia pewne funkcje dla dobra potrzeb całości. Podstawą uniwersalizmu jest teza o pierwszeństwie całości przed częścią. Społeczeństwo w sensie wspólnoty moralnej ma na oku wyższe cele duchowe. Organizacja społeczeństwa jest w swej całości organizacją stanową, ze zgodnymi interesami stanów. Uniwersalizm jest systemem państwa feudalnego opartego na idei kościelnej (Zweig, 1932, s. 50-61).

Pierwszym przedstawicielem nacjonalizmu był Nicolo Machiavelli. W ekonomii narodowej zasadą jest idea narodowo-polityczna. Zasadniczym celem jest potęga zjednoczonego politycznie narodu. Chodzi o zdobycie maksimum sił politycznych, kulturalnych i materialnych dla narodu. Dobrze jest wszystko to, co służy rozwojowi narodu, państwa. Nacjonalizm, w przeciwieństwie do uniwersalizmu, tworzy podwójną etykę składającą się z etyki indywidualnej (kryteria moralne) i etyki publicznej (kryteria narodowo-polityczne, dobro narodu). Nacjonalizm dąży do rozwoju sił narodowych, dba o czystość krwi. Nacjonalizm podkreśla wyższość danego narodu pod względem rasowym nad innymi.

Zasadniczą tezę nacjonalizmu jest teza o sprzeczności interesów poszczególnych narodów. Teza ta zawiera w sobie element walki i postulat podporządkowania się społeczeństwa wymogom tej walki. Wynika z tego centralizm, militarizm, etatyzm i szeroko pojęta interwencja państwa. Teza nacjonalistyczna o sprzeczności interesów narodowych jest diametralnie przeciwna tezie uniwersalistycznej o zgodności wszystkich narodów. Uniwersalizm jest systemem harmonii i pokoju wewnętrznego i zewnętrznego, natomiast nacjonalizm zakłada pokój i zgodność wewnątrz narodu oraz system walki na zewnątrz i konflikt interesów różnych narodów (Zweig, 1932, s. 61-70).

Wczesny nacjonalizm określamy mianem merkantylizmu, który przypada na okres XV, XVI i XVII wieku w państwach zachodniej Europy. W Niemczech i Austrii nacjonalizm nosił w XVII i XVIII wieku miano kameralizmu. Prawdziwy nacjonalizm rozwinął się w Niemczech dopiero na początku XIX wieku. System nacjonalistyczny rozwijał się wszędzie, gdzie zachodziła potrzeba ochrony młodego przedsiębiorstwa kapitalistycznego (manufaktury), potrzeba dostosowania przemysłu do nowych warunków politycznych, potrzeba scementowania gospodarczego części kraju w jedną całość i odgrózenia jej od zagranicy. Nacjonalizm jest systemem państwa absolutnego lub opartego na dyktaturze narodowej (faszizm). Reakcją przeciw nacjonalizmowi jest liberalizm, który obejmuje okres drugiej połowy XVIII wieku i pierwszej połowy XIX wieku oraz odpowiada okresowi rozwiniętej gospodarki kapitalistycznej (Zweig, 1932, s. 100-101).

Liberalizm jest systemem wolności, własności prywatnej oraz bogacenia się i zasady te pozostają w ścisłym związku. Naczelną zasadą jest zasada wolności, która polega na swobodzie czynienia wszystkiego w granicach humanitarnego kodeksu karnego. Zasada ta obejmuje zarówno wolność osobistą jak i wolność dyspozycji dobrami (czyli wolną konkurencję), oraz wolność polityczną. Taka strefa wolności daje człowiekowi warunki do nieograniczonego bogacenia się. Praca człowieka wolnego przedstawia najwyższą wartość gospodarczą. Prawo wolności indywidualnej pozwala pracować, wytwarzać dobra ruchome, które bierze się w posiadanie lub nabywa się za nie dobra nieruchome, czyli z tego prawa wypływa prawo własności. Prawo własności prywatnej daje bodziec do najszybszego bogacenia się znacznej liczby jednostek w społeczeństwie, wydobywa z człowieka wytrwałość w pogoni za zyskiem. Liberalizm jest w istocie systemem gospodarczym, w którym na pierwszy plan wybija się cel bogacenia się.

Liberalizm jest systemem kapitalizmu, odpowiada idealnemu obrazowi ustrojów gospodarczych na zachodzie Europy w XIX wieku. W kapitalizmie realizują się właśnie trzy najważniejsze zasady liberalizmu: wolność, własność prywatna i bogacenie się. Liberalizm jest zwolennikiem ograniczenia wydatków państwa do minimum. Ten system ekonomiczny skierowany jest na zagadnienia produkcji, odrzuca zasadę rozdziału dóbr, gdyż jest sprzeczna z zasadą wolności i bogacenia się. W tym

systemie panuje światopogląd materialistyczny. Przedstawicielami liberalizmu jest Adam Smith i Fryderyk Bastiat, Malthus i Ricardo (pesymizm ustrojowy) oraz Stuart i Mill (kombinacja liberalizmu z socjalizmem) (Zweig, 1932, s. 70-78).

Socjalizm jest systemem równości, realizowanej przymusem. Równość w znaczeniu społeczno-gospodarczym jest naczelną zasadą socjalizmu, mówi ona o równości w rozdziale dóbr. Równość nie może być realizowana w ustroju wolności, wyklucza wolną konkurencję, zamiast nich jest przymus i zasada monopolu. Wolny rynek oraz prawo popytu i podaży zostają zastąpione pełnym planowaniem życia gospodarczego. Całość stosunków społeczno-gospodarczych ma być regulowana przez instytucje państwowe. Rola państwa jako organu planującego jest w socjalizmie ogromna. Celem gospodarowania jest zaspokojenie potrzeb społecznych. Zasada równości neguje własność prywatną, względnie ogranicza ją do minimum (Zweig, 1932, s. 79-92).

Tabela 1

Porównanie systemów społeczno-ekonomicznych (Czerwiński, 1996, s. 31)

Teoria	System społeczno-ekonomiczny			
	Uniwersalizm	Nacjonalizm	Liberalizm	Socjalizm
Charakter nauki ekonomii	• ekonomia nauką etyczną	• ekonomia nauką historyczną	• ekonomia nauką teoretyczną	• ekonomia nauką socjologiczną
Motywacja działalności gospodarczej	• zaspokojenie potrzeb zgodnie z przynależnością grupową	• zapewnienie państwu narodowemu optymalnych warunków rozwoju	• indywidualny zysk	• zaspokojenie potrzeb społecznych
Zagadnienie centralne	• solidaryzm społeczny	• rozwój państwowych instytucji gospodarczych	• cena	• rozdział dochodów
Cena	• ceny etyczne odpowiadające zasadzie utrzymania	• ceny kształtowane przez politykę gospodarczą państwa	• ceny rynkowe kształtowane przez popyt i podaż	• ceny socjalne
Teoria wartości	• teoria obiektywnej wartości, słusznej oceny	• wartość dóbr jest kategorią historyczną	• obiektywna bądź subiektywna teoria wartości	• teoria wartości oparta na pracy
Pieniądz	• pieniądz jest środkiem ułatwiającym wymianę	• wartość pieniądza ustalana jest przez państwo	• ilość pieniądza na rynku decyduje o jego wartości	• pieniądz jest kategorią klasową, formą kapitału
Procent	• procent zawłaszczeniem cudzej pracy	• procent jest wynagrodzeniem za kapitał	• procent jest dochodem wytwarzanym przez kapitał	• procent zawłaszczeniem cudzej pracy
Płaca	• etyczna teoria płacy, wynagrodzenie odpowiada kosztom utrzymania rodziny, zgodnie z przynależnością do określonej grupy społecznej	• płaca zależy do rangi, jaka dana praca zajmuje w hierarchii celów gospodarstwa narodowego	• płaca wynagrodzeniem za pracę, odpowiada wkładowi użyteczności i wydajności, decyduje rynek	• płace wyznaczone przez prawo podziału w pracy, duże znaczenie Polit. płac prowadzonej przez państwo
Kryzys gospodarczy	• wynika z żądzy zysku, z zerwania naturalnych więzów solidaryzmu społecznego	• to rezultat wadliwej struktury gospodarstwa narodowego	• to chwilowe naruszenie równowagi	• wynik sprzeczności w ustroju prywatnej własności środków produkcji

O programach walki z kryzysem (1933)

Ferdynand Zweig w tej pracy grupuje i klasyfikuje już istniejące programy walki z kryzysem. Kryzys lat trzydziestych to kryzys cykliczny, typowy kryzys kapitalistyczny, czyli kryzys nadprodukcji. Kryzys lat trzydziestych ma też charakter pozacykliczny:

- przebiegał w długofalowym ruchu niżki cen,
- miał charakter światowy,
- objął wszystkie państwa kapitalistyczne,
- nie było terenów wolnych od kryzysów,
- usztywnienie międzypaństwowych stosunków gospodarczych przez zanik liberalizmu w obrotach międzynarodowych.

Na tym tle Zweig rozpatrywał programy walki z kryzysem. Programy walki z kryzysem nie mogą sprzeciwiać się cyklicznym przejawom kryzysu, wynikającym z samej istoty kryzysu, bo taka walka nie miałaby sensu i żadnych szans powodzenia. Programy walki z kryzysem przeciwstawiać się mogą w swoich dążeniach strukturalnej stronie kryzysu, co w przypadku kryzysu lat trzydziestych oznaczało cechę kryzysu gospodarki światowej (Zweig, 1933, s. 1-13).

Kryzys lat trzydziestych to kryzys całej gospodarki światowej, tym właśnie różnił się od dotychczasowych cyklicznych kryzysów gospodarki kapitalistycznej. Kryzys ten szedł w parze z likwidacją charakteru światowego gospodarki, działo się to przez dążenia do samowystarczalności we wszystkich dziedzinach, wzajemnemu odgradzaniu się i systematyczne niszczenie organów oraz instytucji gospodarstwa światowego. Zdaniem Zweiga program walki z kryzysem powinien być odbywać się na płaszczyźnie międzynarodowej, co było nierealne w dobie upadku liberalizmu i panowania socjalizmu oraz nacjonalizmu. Są dwa wyjścia:

Oderwanie się gospodarki danego kraju od kryzysu światowego:

- należy stworzyć, za pomocą finansowania odpowiednią polityką pieniężno-kredytową, sztuczną koniunkturę wewnętrzną (grozi inflacją, zniszczeniem waluty i kredytu).

Dostosowanie się gospodarki kraju do kryzysu światowego:

- polityka deflacji, czyli życie gospodarcze dostosowuje się do bezwzględnej stabilizacji walutowej,
- dewaluacja bez inflacji, czyli odejście od systemu waluty złotej i jednorazowe obniżenie parytetu waluty do złota przy utrzymaniu równowagi budżetowej i ostrożnej polityce kredytowej.
- reglamentacja dewizowa, czyli ograniczenie wszelkiego wolnego obrotu z zagranicą.

Polska mogła jedynie wybrać któryś wariant dostosowania się do kryzysu, do wariantu dewaluacji bez inflacji nie przystąpiła, ponieważ pozostawała w złym bloku państw (Francja, Szwajcaria, Holandia – do 1936 r., Belgia i Włochy), natomiast wybrała wariant reglamentacji dewizowej. W drugiej połowie lat trzydziestych zaczęła kształtować się nowoczesna polityka interwencjonizmu państwowego inspirowana teorią Keynesa (Czerwiński, 1996, s. 80-85).

Ekonomia a technika (1935)

Zweig zauważył, że obiektywne warunki techniki przemysłowej, tak jak je widziano ówczesnie, pchały ustrój gospodarczy w objęcia autarkicznego monopolizmu. Nie wiadomo było tylko, czy będzie to monopolizm prywatny (feudalizm) czy monopolizm państwowy (kolektywizm). Monopolizm prywatny to perspektywa eksploatacji i wyzysku, zaborczości i zatargów zbrojnych, to perspektywa nadmiaru nędzy z jednej, a nadmiaru bogactwa z drugiej strony. Monopolizm państwowy to perspektywa przymusu, biurokratyzacji, reglamentacji, centralizacji, zdegradowanie człowieka do roli narzędzia i pozbawienie go naturalnego prawa do wolności.

Zdaniem Zweiga można było odwrócić determinizm pchający rozwój w kierunku monopolu. Można było ustrój kraju kształtować według pewnego idealnego modelu niezwiązanego z determinizmem (woluntaryzm – pogląd, wedle którego wola jest największą władzą człowieka). W 1/6 części świata zwyciężył sowietyzm w warunkach techniki produkcyjnej. Ferdynand Zweig zastanawiał się dokąd zmierza gospodarka i jej technika.

Monopolizm oznaczał odrzucenie zasady wolności na rzecz oparcia życia gospodarczego i kulturalnego na zasadzie przymusu. W chwili pisania tej pracy nastawienie epoki było antyliberalne. Zweig był przekonany, że po jakimś czasie trwania monopolizmu znów przyjdzie wielka rewolucja liberalna, która zniszczy monopolizm, nawet za cenę wysokiej techniki produkcyjnej. Walka o wolność jest równocześnie walką o dalszy postęp gospodarczy, bo w monopolizmie autarkicznym brakuje podstaw do dalszego rozwoju technicznego. Chodzi o stworzenie warunków do dalszego postępu technicznego przez przywrócenie warunków wolności i dążenie do poprawy jakości produkcji (mniejsze zakłady przemysłowe, mniejsze maszyny).

Cele postępu technicznego są różne, między innymi:

- lepsze zaopatrzenie w dobra materialne (kapitalizm liberalny),
- oszczędność czasu ludzkiego (rzadko spotykana, państwa rolnicze i rzemieślnicze),
- większa produktywność (państwa przemysłowe, cel związany z szybkim przyrostem ludności),
- walka narodów o władzę (nacjonalizm, monopolizm, kapitalizm, postęp techniczny jako instrument militarny).

Epoka współczesna twórcy nadawała postępowi technicznemu sens antycywilizacyjny. Ferdinand Zweig uważał, że należy nadać postępowi technicznemu inny kierunek, cel i sens niż walka, władza lub monopol. Najpierw musiałyby jednak zaistnieć zmiana ludzkiej kultury duchowej i światopoglądu (Zweig, 1935, s. 239-247).

Zakończenie

Ekonomista Ferdinand Zweig charakteryzował się indywidualistyczną, swoistą wizją neoliberalizmu, łączącą elementy silnego powiązania ze szkołą klasyczną z jednej strony, z drugiej zaś strony czynił użytek ze względności praw ekonomicznych właściwych dla szkoły historycznej. Ponadto na szczególną uwagę zasługuje fakt, że jego poglądy teoretyczne – liberalne były inne od proponowanych rozwiązań realnych. Z kolei zainteresowania Ferdynanda Zweiga jako socjologa pracy stanowiły szczególne i bardzo cenne uzupełnienie wcześniejszych badań ekonomicznych.

Bibliografia

- Bochenek, M. (2004). *Szkice o ekonomii i ekonomistach*. Toruń: MADO.
- Czerwiński, M. (1996). *Poglądy społeczno-ekonomiczne Ferdynanda Zweiga*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Lityńska, A. (1983). *Szkoła Krakowska (1921-1935)*. Kraków: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie.
- Lityńska, A. (1998). *Polska myśl ekonomiczna okresu międzywojennego*. Kraków: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie.
- Zweig, F. (1921). *Cele i metody statystyki handlu zagranicznego*. Warszawa: GUS.
- Zweig, F. (1921). *Problem wartości*. Kraków: Krakowska Spółka Wydawnicza.
- Zweig, F. (1923). Kryzys w socjalizmie współczesnym. *Przegląd Współczesny*, 4(9-10).
- Zweig, F. (1923). *Przerzucenie podatków*. Kraków: Krakowska Spółka Wydawnicza.
- Zweig, F. (1923). *Złoty polski*. Kraków: Towarzystwo Ekonomiczne w Krakowie.
- Zweig, F. (1925). *Bilans handlowy w okresie stabilizacji*. Kraków: Towarzystwo Ekonomiczne w Krakowie.
- Zweig, F. (1925). *Polityka kredytowa banku polskiego*. Kraków: Towarzystwo Ekonomiczne w Krakowie.
- Zweig, F. (1925). *System ekonomii i skarbowości Juliana Dunajewskiego*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności.
- Zweig, F. (1929). *Kartelizacja przemysłu polskiego*. Poznań: skrót referatu na I Zjazd Ekonomistów Polskich w Poznaniu.
- Zweig, F. (1930). *Finansowanie konsumpcji*. Kraków: Towarzystwo Ekonomiczne w Krakowie.
- Zweig, F. (1932). *Cztery systemy ekonomii: uniwersalizm, nacjonalizm, liberalizm, socjalizm*. Kraków: Towarzystwo Ekonomiczne.
- Zweig, F. (1933). *O programach walki z kryzysem*. Kraków: Towarzystwo Ekonomiczne w Krakowie.
- Zweig, F. (1935). *Ekonomia a technika*. Kraków: Towarzystwo Ekonomiczne w Krakowie.
- Zweig, F. (1937). *Adam Krzyżanowski*. Kraków: Towarzystwo Ekonomiczne w Krakowie.
- Zweig, F. (1937). *Liberalizm polskiej myśli ekonomicznej*. Kraków: Towarzystwo Ekonomiczne w Krakowie.
- Zweig, F. (1938). *Zmierzch czy odrodzenie liberalizmu*. Lwów, Warszawa: Książnica – Atlas.
- Zweig, F. (1985). *Pomiędzy dwiema wojnami*. Warszawa: Międzywydziałowe Koło Naukowe UW „Wiedza”.